

Utylitaryzm literatury wybranych epok

Literatura najczęściej kojarzy się ze sztuką słowa, przeżyciami estetycznymi, wyobraźnią oraz możliwością poznawania ludzkich emocji. Nie zawsze jednak jej głównym zadaniem było dostarczanie czytelnikom rozrywki lub wzruszeń. W wielu epokach twórczość literacka miała przede wszystkim służyć konkretnym celom społecznym, moralnym, religijnym, wychowawczym lub politycznym. Pisarze traktowali swoje dzieła jako narzędzie kształtowania postaw, przekazywania wartości, krytykowania wad społeczeństwa, nawiązywania do reform, obrony zagrożonego narodu albo dokumentowania ważnych wydarzeń. Takie rozumienie roli literatury można określić mianem utylitaryzmu, czyli przekonania, że dzieło powinno być użyteczne i przynosić określone korzyści jednostce lub całej wspólnotie.

Utylitaryzm literatury był szczególnie widoczny w średniowieczu, oświeceniu i pozytywizmie. W każdej z tych epok wynikał jednak z innych warunków historycznych i światopoglądowych. W średniowieczu literatura miała prowadzić człowieka do zbawienia i wskazywać mu właściwe wzorce postępowania. Twórcy oświeceniowi wykorzystywali ją do walki z zacofaniem, przesądami i wadami społecznymi. Pozytywiści natomiast traktowali pisarstwo jako formę działalności społecznej, służącej modernizacji kraju, edukacji najuboższych i poprawie sytuacji grup dyskryminowanych. Można więc stwierdzić, że literatura wybranych epok miała wyraźnie praktyczny charakter, ponieważ odpowiadała na potrzeby swoich czasów i próbowała wpływać na sposób myślenia oraz postępowania odbiorców.

W średniowieczu literatura była ściśle związana z religią. Dominującym światopoglądem był teocentryzm, zgodnie z którym Bóg znajdował się w centrum świata i ludzkiego życia. Człowiek powinien podporządkować swoje działania zasadom

chrześcijańskim, pamiętać o przemijaniu oraz przygotowywać się do życia wiecznego. Literatura nie miała więc jedynie opowiadać interesujących historii, lecz przede wszystkim wychowywać odbiorców i wskazywać im drogę do zbawienia.

Ważną funkcją średniowiecznej twórczości było przedstawianie wzorców osobowych. Utwory miały charakter parenetyczny, czyli propagowały określone modele postępowania. Jednym z nich był wzorzec świętego ascety, ukazany w „Legendzie o świętym Aleksym”. Bohater pochodził z bogatej rzymskiej rodziny, jednak porzucił majątek, młodą żonę i wygodne życie. Rozdał dobra ubogim, a następnie wybrał życie w biedzie i samotności. Jego postawa może być trudna do zrozumienia dla współczesnego człowieka, ale w kulturze średniowiecznej miała pełnić funkcję wychowawczą. Aleksy pokazywał, że dobra materialne i ziemskie przyjemności są mniej ważne niż życie duchowe. Utwór zachęcał odbiorców do pokory, poświęcenia i rezygnacji z nadmiernego przywiązania do świata doczesnego.

Inny wzorzec przedstawiono w „Pieśni o Rolandzie”. Tytułowy bohater jest idealnym rycerzem chrześcijańskim: odważnym, wiernym władcy, gotowym do walki w obronie wiary i ojczyzny. Roland nie ucieka przed niebezpieczeństwem, nawet gdy jego oddział zostaje otoczony przez przeważające siły przeciwnika. Walczy do końca, a jego śmierć zostaje przedstawiona jako wzniosła i godna. Utwór miał kształtować postawy rycerskie oraz przypominać o takich wartościach, jak honor, lojalność, męstwo i gotowość do poświęcenia życia za wspólnotę. Literatura służyła więc utrwalaniu zasad obowiązujących w społeczeństwie feudalnym.

Użyteczną funkcję pełniła również „Rozmowa Mistrza Polikarpa ze Śmiercią”. Utwór przypominał czytelnikom o nieuchronności umierania. Śmierć przychodzi po wszystkich bez względu na majątek, pochodzenie czy zajmowane stanowisko. W tekście pojawiają się przedstawiciele różnych warstw społecznych, między innymi duchowni, sędziowie, kupcy i ludzie bogaci. Wielu z nich zostaje skrytykowanych za chciwość, nieuczciwość

i nadużywanie swojej pozycji. Motyw danse macabre, czyli tańca śmierci, miał uzmysławiać równość wszystkich ludzi wobec kresu życia. Utwór nie tylko ostrzegał przed śmiercią, lecz także zachęcał do moralnego postępowania. Był więc jednocześnie tekstem religijnym, dydaktycznym i satyrycznym.

Szczególnie wyraźny utylitaryzm literatury można dostrzec w oświeceniu. Twórcy tej epoki wierzyli w siłę rozumu, edukacji i postępu. Uważali, że człowieka oraz całe społeczeństwo można zmienić przez odpowiednie wychowanie. Literatura miała być narzędziem reformowania państwa i kształtowania nowoczesnych obywateli. Pisarze krytykowali zabobony, zacofanie, nietolerancję, pijaństwo, powierzchowne naśladowanie cudzoziemskich mód oraz brak odpowiedzialności za los kraju. Posługiwali się przy tym satyrą, bajką, komedią i powieścią dydaktyczną, ponieważ formy te pozwalały w atrakcyjny sposób przekazywać ważne treści.

Jednym z najważniejszych przedstawicieli polskiego oświecenia był Ignacy Krasicki. W swoich utworach łączył funkcję artystyczną z wychowawczą. Jego bajki zawierały krótkie historie zakończone morałem. Często występowały w nich zwierzęta reprezentujące ludzkie cechy i zachowania. W bajce „Kruk i lis” autor ukazał mechanizm pochlebstwa. Lis chwali kruka nie dlatego, że naprawdę go podziwia, ale dlatego, że chce zdobyć trzymany przez niego ser. Kruk ulega pochwałom, otwiera dziób i traci zdobycz. Utwór ostrzegał przed próżnością oraz bezkrytycznym przyjmowaniem komplementów.

Podobną funkcję spełniała bajka „Jagnię i wilcy”. Bezbronne jagnię próbuje dowiedzieć się, dlaczego zostaje zaatakowane przez silniejszych przeciwników. Wilki odpowiadają, że powodem jest jego słabość. Utwór pokazuje, że w świecie pozbawionym zasad silniejszy może bezkarnie krzywdzić słabszego. Bajka może być odczytywana jako ostrzeżenie przed przemocą, niesprawiedliwością i bezwzględnością stosunków politycznych. Jej krótka forma przekazuje uniwersalną prawdę o świecie, a tym samym skłania czytelnika do refleksji.

Krasicki wykorzystywał również satyrę. W „Żonie modnej” skrytykował bezmyślne naśladowanie cudzoziemskiej mody, rozrzutność i życie ponad stan. Tytułowa bohaterka urządza wiejską posiadłość zgodnie z francuskimi wzorcami, sprowadza kosztowne przedmioty i organizuje wystawne przyjęcia. Jej zachowanie prowadzi do finansowej ruiny męża. Satyra miała ośmieszyć ludzi, którzy rezygnowali z rozsądku i własnej tradycji, aby za wszelką cenę uchodzić za nowoczesnych. Czytelnik miał nie tylko śmiać się z bohaterów, lecz także dostrzec podobne wady u siebie i w swoim otoczeniu.

W „Pijaństwie” Krasicki ukazał natomiast problem nadużywania alkoholu. Bohater opowiada o kolejnych spotkaniach, podczas których picie prowadzi do utraty kontroli, kłótni i kompromitacji. Mimo że dostrzega szkodliwość nałogu, nie potrafi zmienić swojego zachowania. Utwór pełnił funkcję społeczną, ponieważ zwracał uwagę na jeden z poważnych problemów polskiej szlachty. Autor wykorzystywał humor, ale jego celem nie była wyłącznie rozrywka. Chciał zawstydzić odbiorców i skłonić ich do poprawy.

Oświeceniowy utylitaryzm widoczny jest również w „Powrocie posła” Juliana Ursyna Niemcewicza. Komedia powstała w okresie obrad Sejmu Wielkiego i była związana z dyskusją o reformach Rzeczypospolitej. Autor zestawiał dwa środowiska. Podkomorzy i jego syn Walery reprezentują patriotyzm, odpowiedzialność oraz poparcie dla zmian ustrojowych. Starosta Gadulski jest natomiast symbolem zacofania, egoizmu i przywiązania do szkodliwych przywilejów szlacheckich. Bohater chwali się, że niewiele czyta i nie interesuje się sprawami państwa. Broni liberum veto oraz wolnej elekcji, mimo że rozwiązania te przyczyniły się do osłabienia kraju.

„Powrót posła” był utworem zaangażowanym politycznie. Miał przekonać odbiorców do poparcia reform, wzmocnienia władzy państwowej i ograniczenia samowoli szlachty. Literatura bezpośrednio uczestniczyła w debacie publicznej. Komedia stawała się środkiem edukowania społeczeństwa i kształtowania

postaw obywatelskich. Pokazuje to, że twórcy oświeceniowi wierzyli w możliwość rzeczywistego oddziaływania dzieła na życie państwa.

Literatura pełniła funkcję użytkową również w romantyzmie, chociaż romantycy sprzeciwiali się oświeceniowemu przekonaniu, że najważniejsze są rozum i racjonalna edukacja. Po utracie niepodległości twórczość literacka miała podtrzymywać narodową tożsamość, przypominać o historii oraz zachęcać do walki z zaborcą. Poeta był traktowany jako duchowy przewodnik narodu.

Przykładem takiego utworu są „Dziady” część III Adama Mickiewicza. Dramat ukazuje represje rosyjskie wobec polskiej młodzieży oraz cierpienie narodu pozbawionego własnego państwa. Sceny więzienne przedstawiają młodych ludzi aresztowanych, przesłuchiowanych i zsyłanych w głąb Rosji. Mickiewicz nie tylko dokumentował prześladowania, ale również budował wspólnotę pamięci. Utwór miał wzmacniać patriotyzm, potępiać postawy ugodowe i przekonywać, że cierpienie Polaków nie jest pozbawione sensu.

W romantyzmie literatura zastępowała częściowo nieistniejące instytucje państwa. Przechowywała język, kulturę i pamięć historyczną. „Pan Tadeusz” Mickiewicza przedstawiał wyidealizowany obraz ojczyzny, jej obyczajów, przyrody i tradycji. Dla emigrantów poemat był symbolicznym powrotem do utraconego kraju. Jego użyteczność polegała na zachowaniu polskości oraz budowaniu nadziei na odzyskanie niepodległości.

Szczególne znaczenie utylitaryzm literatury osiągnął w pozytywizmie. Epoka ta rozwinęła się po klęsce powstania styczniowego. Kolejne zbrojne wystąpienie zakończyło się represjami, konfiskatami majątków, zesłaniami i ograniczeniem polskiego życia publicznego. Pozytywiści uznali, że należy zrezygnować z romantycznej walki powstańczej i skoncentrować się na stopniowym wzmacnianiu społeczeństwa. Głosili hasła pracy organicznej, pracy u podstaw, emancypacji kobiet, asymilacji Żydów oraz rozwoju nauki i gospodarki. Literatura

miała popularyzować te idee i ukazywać problemy wymagające rozwiązania.

W „Lalce” Bolesława Prusa przedstawiono szeroki obraz polskiego społeczeństwa drugiej połowy XIX wieku. Autor ukazał arystokrację, mieszczaństwo, biedotę miejską, inteligencję i przedstawicieli społeczności żydowskiej. Główny bohater, Stanisław Wokulski, jest przedsiębiorcą, który dzięki pracy i wykształceniu zdobywa majątek. Interesuje się nauką, pomaga ludziom ubogim i dostrzega potrzebę modernizacji kraju. Jednocześnie przegrywa jako człowiek, ponieważ jego miłość do Izabeli Łęckiej okazuje się uczuciem opartym na złudzeniach.

Powieść Prusa pełni funkcję społeczną, ponieważ ukazuje przyczyny słabości polskiego społeczeństwa. Arystokraci żyją ponad stan, lekceważą pracę i nie interesują się losem biedniejszych warstw. Mieszczanie są podzieleni, a ludzie zdolni i przedsiębiorczy nie otrzymują odpowiedniego wsparcia. Prus pokazuje również biedę mieszkańców Powiśla. Wokulski spotyka tam ludzi pozbawionych perspektyw, wykształcenia i możliwości poprawy własnego losu. „Lalka” miała skłaniać czytelników do refleksji nad koniecznością zmian społecznych.

Program pracy u podstaw można odnaleźć w noweli „Janko Muzykant” Henryka Sienkiewicza. Tytułowy bohater jest biednym, wiejskim chłopcem obdarzonym niezwykle wrażliwością muzyczną. Fascynują go instrumenty, ale z powodu ubóstwa nie ma możliwości rozwijania talentu. Gdy próbuje dotknąć skrzypiec znajdujących się w dworze, zostaje oskarżony o kradzież i surowo ukarany. W wyniku pobicia umiera. Jego śmierć jest oskarżeniem społeczeństwa, które nie potrafi rozpoznać i wesprzeć uzdolnionego dziecka.

Nowela miała zwracać uwagę na brak dostępu najuboższych warstw do edukacji i kultury. Sienkiewicz nie ograniczył się do opisanie nieszczęścia jednostki. Pokazał mechanizm społecznej krzywdy. Gdyby Janko otrzymał pomoc, mógłby rozwinąć swój talent i stać się wartościowym członkiem społeczeństwa. Jego

los dowodzi, że zaniedbanie edukacji najuboższych jest stratą nie tylko dla konkretnego człowieka, lecz także dla całej wspólnoty.

Problem pracy u podstaw został przedstawiony również w „Siłaczce” Stefana Żeromskiego. Stanisława Bozowska rezygnuje z wygodnego życia i podejmuje pracę nauczycielki na wsi. Chce edukować ubogich mieszkańców oraz szerzyć wiedzę. Żyje w trudnych warunkach, choruje i umiera, ale pozostaje wierna swoim przekonaniom. Jej dawny znajomy, doktor Paweł Obarecki, początkowo również pragnął pomagać ludziom, jednak stopniowo uległ wygodzie i obojętności.

Utwór Żeromskiego ukazuje zarówno wartość społecznego poświęcenia, jak i jego tragiczne konsekwencje. Stanisława jest przykładem człowieka realizującego pozytywistyczne ideały, ale jej samotna walka kończy się klęską. Nowela miała pobudzać sumienia odbiorców i przypominać, że głoszenie szlachetnych haseł nie wystarcza. Konieczna jest konsekwentna działalność oraz solidarność wielu ludzi.

Istotnym problemem pozytywizmu była również sytuacja kobiet. Eliza Orzeszkowa w powieści „Marta” ukazała los młodej wdowy, która po śmierci męża zostaje bez środków do życia. Bohaterka próbuje znaleźć pracę, ale nie posiada praktycznego wykształcenia. Umiejętności uznawane wówczas za odpowiednie dla kobiety, takie jak powierzchowna znajomość języka francuskiego czy gry na fortepianie, nie pozwalają jej utrzymać siebie i dziecka. Kolejne próby podjęcia zatrudnienia kończą się niepowodzeniem.

Tragiczny los Marty jest argumentem na rzecz emancypacji kobiet i zapewnienia im dostępu do edukacji zawodowej. Orzeszkowa pokazuje, że uzależnienie ekonomiczne kobiet od mężczyzn może prowadzić do dramatu. Powieść miała więc praktyczny cel: uświadamiać odbiorcom konieczność zmiany społecznego sposobu myślenia oraz przygotowania kobiet do samodzielnego życia.

Utylitaryzm literatury nie oznacza, że utwory muszą być pozbawione wartości artystycznej. Przeciwnie, pisarze często wykorzystywali atrakcyjną formę właśnie po to, aby skuteczniej oddziaływać na odbiorców. Krasicki posługiwał się humorem, ironią i zwięzłym morałem. Prus stworzył rozbudowaną powieść psychologiczną i społeczną. Żeromski wywoływał silne emocje, przedstawiając bohaterów gotowych do poświęcenia. Mickiewicz łączył tematykę narodową z symboliką, fantastyką i poetyckim językiem.

Literatura użytkowa nie musi również przekazywać prostych i jednoznacznych odpowiedzi. „Lalka” nie jest jedynie ilustracją pozytywistycznych haseł, ponieważ ukazuje także ich ograniczenia. Wokulski pracuje, rozwija handel i pomaga potrzebującym, ale nie znajduje osobistego szczęścia. Stanisława Bozowska realizuje pracę u podstaw, jednak umiera w zapomnieniu. Utwory te nie tylko propagują określone idee, lecz także zastanawiają się nad kosztami ich realizacji.

Podsumowując, literatura wielu epok pełniła funkcję utylitarną, odpowiadając na najważniejsze potrzeby swoich czasów. W średniowieczu służyła wychowaniu religijnemu i przedstawiała wzorce świętego oraz rycerza. W oświeceniu stała się narzędziem walki z wadami społecznymi, zacofaniem i brakiem odpowiedzialności obywatelskiej. W romantyzmie podtrzymywała narodową tożsamość oraz pamięć o prześladowaniach i walce o niepodległość. W pozytywizmie propagowała pracę, edukację, równouprawnienie oraz pomoc grupom najuboższym i wykluczonym.

Utylitaryzm nie odbiera literaturze jej artystycznej wartości. Dzieło może jednocześnie zachwycać formą, wzruszać, przedstawiać złożone postacie i wpływać na rzeczywistość. Literatura staje się wówczas nie tylko źródłem rozrywki, ale także ważnym uczestnikiem życia społecznego. Pozwala nazywać problemy, krytykować niesprawiedliwość, przekazywać wartości i zachęcać ludzi do działania. Jej użyteczność polega przede wszystkim na tym, że może zmieniać sposób patrzenia na świat,

a przez to pośrednio wpływać również na postępowanie człowieka.

Jeśli szukacie pomocy w napisaniu własnej pracy - potrzebujecie korepetycji, konsultacji to polecamy stronę [pisanie prac](#) - fachowa pomoc w pisaniu prac - oczywiście tylko w granicach prawa.